Драма в 5-ох діях зі співами і танцями
усценізував
КАРПЕНКО-КАРИЙ (ТОБІЛЕВИЧ)
після поеми
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДІЄВІ ОСОБИ:

Коваль Василь, старий запорожець
Ярина, його дочка
Стефан, його годованець
Оксана, дівчина сусіда
Недобитий, бандурист
Опара, запорожець
Кукса, запорожець
Голощук, запорожець
Недорізаний, запорожець
Покришка, запорожець
Неплюй, запорожець
Начхайменівніс, запорожець
Подорожний, запорожець
Зачепа, запорожець
Джура, запорожець
Поводар, мале хлоп’я

Запорожці, невольники, селяни, дівчата і турецькі яничари.

ДІЯ ПЕРША

(Село у літку. По ліворуч хата Коваля з високим частоколом; біля хати лавка, накрита килимом; на лаві сидить Коваль і Недобитий, а трохи оподаль під деревом стоїть Стефан засмучений).

ЯВА І.

Недобитий. (Грає на бандурі і співає думу):

Ой під лісом, тай під Лебедином (2 р.)
курила ся доріженька димом.
Ой там молод козаченько нудить (2 р.)
під ним сивий кониченько блудить.
Чи я-ж тобі мій коню та важкий (2 р.)
чи-ж я тобі мій сивий та тяжкий?...

Коваль. Еге... То мабуть як не думай, як не марикуй, а такой треба буде... Шкода хлопчини... ще і у колодочки не вбилось... алеж...
Недобитий. У поли, на воли скорійше вилюднієє.
Коваль. Років би зо два підождати... Ну годі... Так думка-ж шиба, щоб часом і людий не почали дорікати, що виховую...
Недобитий. А правда, правда. А що правда, то не гріх: дорікати-муть...
Коваль. І так шкода і так невигода... Як-би моя сила, самби поїхав за ним, самби доглядів... Кортить ще раз помірятись з бісурменом, ще раз глянути у вічи смерти — а там хочби і в домовину... Як гляну на молодого юнака, то серце вогнем запала, а як зарже кінь вороненький, то здаєть ся, вихром схопив би ся на нього, та й полетів, що й вітер не дігнав би... Сказано-ж: колиб думка та силою стала, то і море-б перескочив, а нема сили, то нащо думка молодніє?... Який вже з мене козак?... Більш здав ся на стару бабу... Задля чого-ж я живу на світі?... Колись сею рукою коня новика обертав у лялечку, а татарву душив, мов котята...
Недобитий. А з мене який тепер козак?... Сили нема в долоні і на те, щоби табаку до ладу розтерти, та і струни не слухають... Думка ушкварить веселої, а струни буцім на злість тобі загудять сумної і розбурхають у старім серці колишнє лихо, і діла колишні, незабуті зринуть ся на верх і плавають перед очима.
Коваль. Еге... І як не відганяєш ті думи від себе, а вони стовбичать перед тобою і колупають старий мозок. Згадаєш мучеників праведних, що зложили свої буйні голови за віру христову, поглянеш навкруги себе, на високі могили і заплачеш гірко...
Недобитий. Ну... мені час рушати. Прощавай Василю. Зоставай ся

здоровий. А за хлопця не забувай моєї поради.
Коваль. Ходи здоров. За пораду снасибіг, не забуду... Стефане, а йди но сюди... Чого ти такий, мов із-за вугла прибитий? Хорий, чи що?... Дивись бо веселійш синку, а я тобі дещо розкажу таке, чого може і у книжці не доведеть ся тобі бачити... Бачиш синку, ген — ту могилу, що ледви синіє?...
Стефан. Бачу таточку...
Коваль. Отже там, на тім місци отаборив ся зі своїм військом славний гетьман Іван Підкова; там він положив свою буйну голову. (Глянув на Стефана). Та що се, хай Бог боронить, з тобою?... Ти ледви не плачеш?...
Стефан. Нездужаю я тату... Піду я, походжу по садочку, може полекша...
Коваль. Піди сину... (Тихо). Мабуть догадав ся, мабуть вже серце віщує... Ох діти, діти, рожеві квіти...
Стефан. (До себе). Батько замислив ся... Ох чує моє серце, що вже не довго мені гуляти. Не даром батько що дня оглядає та примірює збрую та буланого муштрує... (Відходить).
Коваль. І чого та татарва знова заворушилась? Знов забажалось погодувати своїм трупом вовків-сіроманців, знов закортіло довідатись, чи не пощербились ще шаблі запорожські... А з Стефана буде козак завзятий, чує моє серце, що буде... Не раз подякує Січ-мати старому Ковалеви, що вигодував такого молодця... Еге, так і буде... (Кличе): Ярино!...

ЯВА II.

Ярина. (Входить з саду). Ви мене кликали таточку?
Коваль. Та кликав-же... А де Стефан?
Ярина. А онде під тином неначе вкопаний стоїть.
Коваль. Еге, а я байдуже... не бачу. От такі старі очи... колись, у темну ніч, за гони було пізнав чоловіка... А тепер... А ходіть но лишень дітип сюда, але ходіть обоє. Господь милосерний післав нам празничок, не гріх і повеселитись, а ви щось обоє блукаєте, мов неприкаянні... А нуж ушкварте діточки якої, звеселіть мене, розворушіть старі кости. Ануж...

(Він грає на бандурі і танцює. Ярина і Стефан танцюють, старий підспівує):

Як би мені лиха та лиха
як би мені свекрівонька тиха,
як би мені чоловік молодий
до другої не ходив, не любив.

Ще ось такої:

Ой так чи не так
Уродив ся пастернак,
А петрушку криши в юшку
Буде смак, буде смак.
Ой так, таки так
Оженив ся козак.
Кинув хату і комнату
Тай потяг у байрак.

Е, шкода і замаху... (Сідає). Не та вже моя сила. Зовсім розкис. Мабуть за такі танці ніхто тютюну не дасть і на понюх, а не то що на люльку... А колись то було і сам гетьман по таляру давав за одно коліно. Думка тепер танцює і скаче, а ноги ледве волочуть... Літа мої... Сило моя... Де ви ся поділи?... Ну піди-ж ти доню до господи та злагодь що небудь пополуднувати...
Ярина. (Пішла).
Коваль. А ти, мій синку, ходи сюди та сідай ось тут біля мене.
Стефан. (Сідає).
Коваль. Слухай синку, що я тобі казати-му, слухай та не пропускай ані жадного словечка... Як убили твого батька в шляхетчині, то ти ще тоді був малесеньким, Стефане...
Стефан. (Здивовано). Так... я... я... не син?... чужий вам, тату?...
Коваль. Та не чужий бо, ні... Стрівай, не забігай у перед, а слухай готового... От і померла і мати таки твоя...
Стефан. Так я зовсім чужий вам?...

Коваль. Який бо ти нетерплячий... Ти слухай, а не хапай ся поперед батька у пекло... Ото кажу, померла і твоя мати, а я і кажу покійній моїй жінці, а що, кажу, візьмемо за дитину?... Тебе отсе... Чогож бо ти так засмутив ся?
Стефан. (Зі смутком). Чужий, сирота... О, чом же я перш сего не знав?...
Коваль. Бо тобі до сего часу і не слід було знати. Слухай дальше і не сумуй... Взяли ми тебе тай і з Яриночкою спарували.
Стефан. (Схопивши голову у руки). О... Боже мій... Яж сего не знав, яж сего не знав...
Коваль. Тепер же синку ось що зробимо. Ти вже в літах і Ярина зріє, треба буде людий пошукати та дещо діяти... Як ти скажеш синку?
Стефан. Не знаю... не вмію зрозуміти... Я гадав, що Ярина...
Коваль. Сестра тобі? Аж воно, бач, зовсім не то. Щож, я не бороню, любитесь, то з Богом і до шлюбу... Але що ти бачив, що ти знаєш, живучи тут? Ріс як у Бога за дверми, тільки і лиха було, що як ще учив ся у бурсі, то може часами приходилось скоштувати березової каші. Так задля того синку треба буде трохи по світі поблукати, козацького жупана провітрити, та й шаблю погострити, щоб не заржавіла і щоб ти пізнав, що не тільки світа, що у вікні. Треба подивити ся на чужі люди, які вони і як живуть: чи орють, чи на непоораному сіють а просто жнуть і немолочене віють. Годить ся і те знати, як там мелють: чи язиками, чи каменем, та і як їдять: чи ложками чи жменями?... Чогож ти так замислив ся, мій друже?... Ти-ж либонь козацького роду?... Чи може у твоїх жилах тече вода, а у серцеві заяча відвага?... У кого-ж ти такий нікчемний вдав ся?...
Стефан. (Стрепенув ся). Ні... я роду козацького і одвага у моїй душі живе... Лиш несподівана розлука зворушила моє серце, збаламутила мою кров... Ох... важко мені... (Закриває лице руками).
Коваль. Так... треба в люди на рік, на два піти, а потом уже побачимо, що далі буде.
Стефан. Знаю тату, що треба і борони мене Боже жахати ся козацького діла. Давно вже кортить мене силою помірять ся з бісурменом... Давно мої мрії літають по степу і воюють з ворогом лютим... Одно тяжко... що вас покинути мушу.
Коваль. Може не так жаль мене як... Не думай об сьому, синку. Господь

допоможе, то і усе буде гаразд... Ну, та якже, га?... З Богом у дорогу... Іди, сину, у Січ...
Стефан. Так таточку... А серце кровію обливаєть ся...
Коваль. Не потурай серцеві, скоряй його розумові, а від смерті не заслониш ся і на печи. Та й не такий страшний чорт, як його малюють... У Січи набереш ся і розуму, научиш ся козацького звичаю і молодецького хисту... Споглянь на себе: який з тебе юнак? Ні у постати, ні в очах, ні одваги... Очи дитинячі, аж сором дивити ся... Шкода... Який з тебе козак?
Стефан. Ох... не зносити мені моєї голови...
Коваль. Одна голова у тебе на плечох, то й шануй її... А там, сину, побачиш світа, та не такого, як у бурсі. Там научиш ся і Богови молить ся по молодецьки, а не по чернечи харамаркати.
Стефан. Виряжайте мене, не гайте.
Коваль. Оттак і зробимо, мій сину. Помолившись Богови осідлаємо буланого тай гайда у дорогу. А і кінь же кінь: як змій, і зо дна моря винесе... Та що се і доси не дають полуднувати?... Ярино!... Чи злагодила ти вже там щонебудь?... Так, так синку...

ЯВА III.

Ярина (вийшла уже ранійше, а учувши розмову, ухопилась за одвірок і мов зомліла).

Ярина. (Ледве чутно). Уже таточку... Осьдечки усе готово... Їджте на здоровлячко...
Коваль. (їсть).
Стефан. (Сидить засумований).
Коваль. Еге, що за смашні варенники, самі у рот лізуть... Стефане, чому не їси?
Стефан. (Бере порожну ложку).
Коваль. Оттак... Порожну ложку у рот кладеш? (Сміється).
Ярина. (Дивлячись на Стефана). Таточку, він такой справді нездужає... Братчику, соколе мій, скажи, що в тебе болить?
Стефан. (Похилив мовчки голову).

Коваль. (Сам до себе). Чи жать, чи не жать, а сіяти треба...
Ярина. Стефаночку... промов-же хоч одно слово...
Коваль. (Сам до себе). А хто-ж пожне тії жнива, що ми засівали?...
Ярина. Боже мій... Що се з тобою, Стефаночку, подіялось? Таточку, чим ви його розгнівали?
Коваль. (Мов не чує). О, тепер неначе по трохи і підкріпивсь... Ну, коли їсти то їсти, бо ніколи гаятись... Спасибіг тобі доню за полудень. Підуж я отеє, до вечірні може з ким пострічаюсь та пораджусь... А ти, Стефане, ляжеш спати, щоб до зорі встати та коня сідлати... (Вийшов).

ЯВА IV.

Ярина. До зорі коня сідлати?... Братчику, голубчику, Стефаночку, чого бо ти плачеш? Глянь же на мене, на твою любу сестричку... Усміхни ся... Бач... який... не дивить ся... Не любиш ти мене? Їй Богу я заплачу... (Плаче). Бог зна завіщо розгнівав ся тай зо мною не говорить... Хочеш, я тобі заспіваю ту пісоньку, що ти найбільше любиш?... (Пригорнулась до нього і співає):

Чи я мамо не доріс,
чи я мамо переріс,
чи не рублена хата, (2 р.)
що не люблять дівчата. (2 р.)

Ой ти сину вже доріс,
ой ти сину переріс,
В тебе рублена хата, (2 р.)
тай не люблять дівчата. (2 р.)

В тебе стан як у баби,
в тебе очи як у жаби,
руки, ноги як у рака, (2 р.)
а сам рудий як собака. (2 р.)

І тонкий і високий,
щей без носа, косоокий,
тай без верхиої губи, (2 р.)
як цілуєш видно зуби. (2 р.)

І пісні не хочеш слухати? Ну, стрівайже, коли ти такий, то я утечу від тебе... їй Богу утечу та сховаюсь у бур’яни... А тоді хоч гукай, не гукай... не докличеш ся. А що? злякав ся?... Ні... ні, я не втечу, а сяду біля тебе... Ти справді може нездужаєш? Я зіла достану, за бабою збігаю, коли хочеш...
Стефан. Ні, сестричко моя... Ніяке зіля не загоїть рани мого серця-горя...
Ярина. Горя? Якеж там горе?
Стефан. Негадане і несподіване... Невжеж ти не чула, що батько казав? Я до сього часу думав, що ми... Не дивись... не дивись так любо на мепе... не тулись до мого серця... Я не брат тобі...
Ярина. Господь з тобою... що се ти кажеш...
Стефан. Не брат я, а чужий тобі... Я круглий сирота... Так зараз сказав батько...
Ярина. (Здивовано). Що він такого говорить?... Хочби тато швидче вернули ся... Що мені у світі божому робити?...
Стефан. Не обіймайже мепе, не голуб мене... Не сестра ти мені... Я чужий... зовсім чужий...
Ярина. Та схаменись бо... Годі тобі пустувати... Чи не гріх тобі так знущати ся надо мною?... Ти морочиш мене, а в мене серце розриваєсь... Бач, я плачу...
Стефан. По плач, моя зіронько, но завдавай ще більшого жалю мойому серцеві... Дивись же мені в вічи: не жартую я, а щиру правду тобі кажу, що мені зараз сказав твій отець, що я є годованець... Я сирота... Завтра я покину вас і поїду далеко... далеко...
Ярина. Стефаночку... Без тебе і мене не стане на світі... Я умру з жалю за тобою...
Стефан. Ярино моя, моя квітко, моя зоре так ти і тепер мене любиш, хоч я чужий тобі?... О, який-же я щасливий... Гляньже, глянь-же на мене твоїми оченятами... Ти і тепер мепе любиш?... О, мої любі оченята...
Ярина. (Плачучи). Та згаснуть вони від дрібненьких сліз, попухнуть від

тяжкого смутку... Покинеш мене мій братчику... дружино моя... Покинеш мене одну однісеньку, як квіточку в чистім полі...
Стефан. Годіж... годі плакати моє серце. Поїду у Січ, бо годі тут жить. Роздобуду слави і верну до тебе.
Ярина. Може забудеш мене Стефаночку... На чужій стороні найдеш собі кращу... (За слізми не може говорити).
Стефан. Не забуду тебе, моя зоре... Доки світ-сонця не забуду... Доки не перестанесь бить серце у моїх грудях... Не хочу і не зможу я тебе забути... Ти будеш моєю одвагою, моїм супокоєм, моєю молитвою, моєю надією... І коли хоч на хвилинку викину тебе із серця, то хай перша куля проб'є його... Молись за мене тут, моя ти зоре, та жди мене...
Ярина. Буду молити ся, мій голубе... Щиро буду молить ся... (Обнялись і замовкли).

ЯВА V.

Коваль. (Сам з собою балакає). От такі то мої молодята. Вже і поснули (Зітхнувши). Усе минеть ся, забудеть ся: і горе, і радість, і усяка пригода — тільки щире кохання, як та іскра тлітиме у серці до віку і по всяк час будитиме його... (Підійшов до Стефана і Ярини). Ану, діточки, пора о господу. На дворі смерка, а ніч коротенька...
Стефан і Ярина (раптом схопились).
Коваль. Щож, набалакались у волю?... Бачу, бачу, що у вас одно серце і одна думка... Жалко мені вас розлучати, ще і як жалко, але і те скажу вам діти, що я й сам гаразд не знаю, кого більш люблю: чи вас, мої голуб'ятка, чи Україну... Їдь, сину, на рік, або два у Січ, скоштуй гіркої, та своєю одвагою нагадай бісурменам свойого батька... А Ярина твоя на віки... На, візьми її...
Стефан і Ярина. Таточку наш рідний, благословіть нас...
Коваль. (Підоймає руки). Боже праведний, Боже сильний... Обережи моїх діток од болізни, од лютого ворога... Спаси їх милосерний і помилуй... Сюди, діти, до мойого серця... (Обіймає їх). Боже, зглянь ся на мене старого...

Занавіс.

ДІЯ ДРУГА

(Обстанова та сама, що у першій дії. Світає).

ЯВА І.

Коваль. (Виніс збрую, кладе усе до долу, бере шаблю у руки). Шабле моя гострая... Ти була мені щирим товаришем і побратимом, тепер покидаєш мене сиротою... Пращай, пращай на віки вічні... Ручнице моя, гаківнице... Стара вже ти, дуже стара... Похряпано тебе бісурменськими ятаганами... Стріляй-же мітко, улучай хвацько у самісеньке серце, щоб ворог як сніп валив ся... Прощайте, мої вірні товариші, мої єдині други: пістолі мої смертельні... З вами найважче мені розрізнять ся. Дивлячись на вас, згадую я давнійшу давнину і воскресає перед моїми очима колишнє незабуте... Далеко, — далеко я вас здобув — за синім морем, куди вже і ворон мої кости не донесе. (Задумує ся).

ЯВА ІІ.

Стефан і Ярина. (Входить).

Коваль. (Побачивши їх). Гай, гай як ви баритесь, діти... Пора... Вже і сонечко встало, скоро день буде... А ти Ярино пійди та здійми з божниці срібний образок. Його колись подарив мені старий чернець у Київі.

ЯВА ІІІ.

Ярина. (Входить).

Коваль. Доню, подавай йому зброю.

Ярина. (Плачучи, дає йому шаблю). Рубай, мій соколе, лютих ворогів, борони віру христову... (Надіває на него шаблю).

Стефан. (Вздержує сльози). Буду моя зоре, боронити... не обезславлю козацького роду.

Ярина. Стріляй мітко, смертельно, та повертай швидче до своєї милої...

Стефан. Вернусь, моя галочко, зо дна моря прилину до тебе, моя зоре...
Коваль. Бравий козак, аж серце радуєть ся... Ех... колиб моя сила... Хочби мені як небудь доплентати ся до Січи, яб там хоч коней пас, або що... Та не плач, синку, не годить ся... Годі Яриночко сумувати, пора милого в дорогу споряджати... (Бере у неї образок і благословить ним Стефана). Нехай хранить тебе той образок почаївської Божої Матери від всякої лихої пригоди... (Надіває Стефанові на шию). А тепер пращай мій синочку... (Цілує його в голову). Не бари ся, та швидко повертай ся... Ну пора, бо ось і товариство незабаром збере ся на вигін...
Стефан. (Обіймаючи Ярину). Пращай, моя люба суджена... Пращай моя квіточко, зірочко моя...
Ярина. (Ридаючи). Тату... тату... О, як важко розлучати ся з милим...
Коваль. Годі... Годі... донечко... Пращай же, синочку, ще раз. Глядиж, синку, живи правдою, ні перед ким не розпадайся і нікому не шкодь... Дурної поради не слухай, а доброї не бери не подякувавши... Шануй старшину, почитай старших від себе, з товариством поводь ся з повагою і живи у добрій злагоді... Приїхавши на Січ, поклони ся старому кошовому від Коваля, а отсей капшук віддай на церкву Божу, щоб помолили ся на Січи за мою грішну душу. Горівку пий та розуму не пропивай... Пам’ятай синку, що як сядеш на коня, не забувай на Бога, а злізеш з коня, не забувай за коня... Шануватимеш його і годуватимеш, то він тобі вірно служитиме... Та не давай нікому другому ні розсідлати ні панувати, а приучуй його до себе посвистом...
Ярина. Хто ітиме або їхатиме, то передай від себе звісточку хоч на словах, хоч на папери... Пращай, Стефаночку, мій любий, мій орле сизокрилий... (Ридаючи, паде до грудей батькови).
Стефан. (Низько кланяючи ся). Пращайте, тату... Пращай, моя зірочко... (Скоро відходить).
Коваль. Бог тобі на поміч, моя дитино... Годі Яриночко... годі... Подивись як полетів: як стріла з лука... Аж серце радується...
Ярина. (Кричить): Стефане... Орле мій... Дивіть ся, тату... Оглянув ся... Махнув шапкою... Щось говорить... Не чую... Не чую... Вже ледве маячить, а шапка червоніє... Потонув... Знов з'явив ся... Зник... (Зомліла паде).

Занавіс.

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА І.

(Козацький табор. Скрізь сидять запорожці, одні чистять збрую, другі заходять ся коло ватри де варять вечеру. Повно руху і гамору. Співають):

Хор:

Ген не дивуйте добрії люди,
що на Вкраїні повстало,
там за Дашевом під Сороквою
множество Ляхів пропало.

Гей Перебийніс просить не много,
сімсот козаків з собою,
рубає мечем голови з плечий,
а решту топить водою…

Опара. Сьогодня чи мало не долічились своїх…
Кукса. Таки певно і в пів сотні не вбереш.
Опара. А атаман молодець… Довго не давав ся. Чоловіка з десяток положив, доки і самого не проткнули.
Кукса. Завзятий був козарлюга, — вічна йому пам’ять… Ну, та я так думаю, що і сей не дасть собі у кашу наплювати, дарма що молодий…
Опара. Молодий, та з старою головою… Вигодував старий Коваль юнака козакам на славу а ворогам на погибіль…
Кукса. Зопсує не один десяток голомазих таракуцьок…
Неплюй. Я сьогодні поруч з ним рубав ся. О… Завзятий… Очи горять так страшенно, аж ніби пашить від них: зуби стиснув, та так січе, так руба як дрова… Буде бравий козак, як що не зледащіє…
Кукса. А ходім но, братця, та подивім ся, як там старшина бенкетує…

Опара. Кортить промочить горлянку?
Кукса. Бо пересохла уже... А тобі-б то і байдуже?
Опара. Чого байдуже? Я п’ю, доки п’єть ся... Сказано ж: "пий доки п’ється, лий доки л’єть ся..."
Неплюй. Який там бенкет?... Може по коряку смикнуть... Не бійсь, сей атаман не в покійного: як тільки його виголосили, то зараз наказ дав, щоб п’яного його око і не бачило. Се Опарі не на руку... коштуватиме його спина не раз бичів...
Опара. Чия спина до чого здатна... Моя до бичів, а твоя, щоб на ній чорти гопки били...
Неплюй. Молодець, єй Богу молодець... Не довго длубав ся в кишени доки найшов слово.
Опара. У мене кишеня плодюча: не вспію винять слово як вже у ній вилупить ся нових два...
Неплюй. Ой молодець, хвалю... А хочете, братця, я вам розкажу, яке мене колисьто лихо спіткало?...
Опара. Ану, ну... Вигадай що небудь... Та тільки як брехати, то брехати до ладу, а то й слухати не хочу та й пику побю...
Неплюй. Ні, я вам правду розкажу...
Опара. Чуєте, братця?... І вітер неначе став притихати... Мабуть хоче послухати тієї правди, що брехнею зветь ся...
Всі. Та ну бо... по перебивай. Хай і бреше, а тобі як? Бреши... бреши...
Неплюй. Давно се було... Ще як я жив на селі та чумакував зі своїм дідом, а мого батька тоді ще не було на світі...
Всі. От, чортів син вигадав...
Неплюй. Ото справили ми 12 возів та накупили 12 пар волів, щей і 12 батогів... Спорядили настоящу чумачку... Поїхали ми на Дон по рибу... Тоді єще шляхів не було, так ми майнули манівцями, навпростець, через ліси та через бори, через Туреччину та через Шляхотчину... Приїхали ми на Дін, аж риби нема — самісінькі раки... Ой лишенько... Що тут діяти?... Стали ми радитись... Я і кажу дідови: накупимо раків, бо якже, кажу, так порожнем вертати?... "Добре, каже, синашу..." І накупили ми тих раків повнісенько: аж цілих три макітри та чотири фляшки... Заткнули ми їх затичками, тай поїхали... їдемо ми день, їдемо другий, аж третого дня приїхали до порома. Поромщики за переправу заломпли таку ціну, що і

раки не варта були того... А мій дід дуже розумний був, бо бував таки у бувальцях... Зараз ударив себе каменюкою по лобі, аж йому ґуля вискочила між очима завбільшки кулака... Діло ж, братця, було важне, то і треба було поміркувати... Ото, як кажу, мій дїд як почав думати, а думки так сідають йому на лобі як чираки... Та думав він так либонь з тиждень а далї і каже: "Ось що ми зробимо: вози попродамо на сім боці, а волів та раків переженемо в брід..." Як сказав се мені дідусь, так я з радощів аж затанцював, та такого гопака, що аж потилиці п’ятами доставав... Зараз попродали ми вози, а волів та раків пігнали в брід. Воли поплили верхом, а раки пірнули в спід... "Нічо, каже дід, вони на тамтім боці виплинуть..." Ото переплили ми річку тай посідали на тамтім боці ждати тих раків... Сидимо ми до сніданку, нема раків... Вже і обідня пора, нема раків... Стало сонечко звертати на полудень, далі і на спочинок, а наших раків як нема, так нема... Аж се мій дід як не затупотить, як не закричить. "Сякий... Такий... присікав ся до мене... тиж, каже, бісів сину байдаки бив, і чиж вже. каже, не можна було доглупати ся, щоб попутати тих гемонських раків..." Еге, кажу, тепер я і сам бачу, що треба було... Ну... нічого робити, повставали ми, заняли волів, взяли торбинки на плечі тай потягли. А тут ще мені велика пригода трапила ся: зовсім підбив ся так, що не можу іти... Сїв я на шляху тай плачу... Тут, спасибіг, дідусь став мені в великій пригоді... "Дурню, каже, не знаєш, що робити?... Возьми ноги на плечі..." Тю... кажу, я і не догадав ся. Як схоплю ся, та себе за ноги... Закинув їх на плечі та зараз полегшало...

Довго, ми се ішли, аж гульк, приходимо до дому... А тут Бог нам дав велику радість: мій батько на світ народив ся. А такий бравий хлопчина та такий балакучий... Наділа мати на нього сорочечку, штанці, вибіг він нам на зустріч, поцілував діда у руку, а мене як ухопить за чуба, як почне бити, як почне кулакувати... звісно, батько, то вже і знає своє діло... Я йому мовчу, одно через се, що батько, а друге і від радощів, що він на світ народив ся... Добре оттому, братця, у кого хоч пізно, а народить ся батько. Бо перш якось то аж чудно було: ідеш вулицею, а люди і питають: а деж, парубче, твій батько?... Тепер уже ціле село зна, що і в мене є батько, хоч він і після мене пародив ся, а всеж таки є... Ото, кажу, прийшли ми до свого двору, аж дивимось: двір наш такий

великий та такий став просторий, а ворота такі широчезні, що скілько возів не їхало би в поруч, то не зачепилиби ся... Увійшли ми у хату, дивимось, тільки і старого, що піч, а то усе нове... На стінах хмари та ліс, а на стели небо, і сонечко так сіяє, що як глянеш на нього, то аж сльози потечуть з очий... Спасибіг сусідам, добре підновили хату... Ото дід мій зараз почав порядкувати. Наварив олов'яних пампушків та желізних галушок а мене післав скликати сусідів на батькові хрестини. І наскликав я тих сусідів повнісеньку хату: аж три старі бабі та одного цигана... Як тільки батька увели у хрест, то почали ми з дїїдом частувати гостий... дід біля столу а я біля порога. Котрий ухопить галушку пампушку, то і мерщій біжить до порога, щоби запити юшкою. А я його там зараз і почастую макогоном, по потилици... хмель йому ударить у голову, то він так і сторчака дасть... Та так ми усіх уконтентували, що декотрі і на віки там заснули, а инші ледви другого дня і прочуняли ся...

Опара. Та ти і до світу не добрешеш...

Неплюй. Вона єще довга... та се бач її кінець... Але я зараз причіплю до ньої другу...

Опара. Стрівай... Нехай моя зверху...

Неплюй. Бреши...

Опара. Тільки се не брехня а справжня правда... Знаєте, братця, тамтого тижня я стояв на варті... Ніч була така темна, що і носа свого не побачиш, тільки як ляпнеш його рукою, то тоді і на певно знатимеш що він є у тебе па пиції... Стою я собі, стою, стою, стою тай стою...

Неплюй. Та сядь вже раз, вражий сину...

Опара. Стою я собі тай думаю: чи той Неплюй брехнею цілий світ перейде і назад верне ся?... Аж зирк — так гін за двоє, котить ся щось таке малесеньке, рудесеньке, котить ся тай котить ся... Що воно таке, думаю... Прожогом донав тай питаю ся: куди ти так, кажу, поспішаєш? "Кочусь, каже, до вашого Неплюя, щоби його з'їсти..." А я його чоботом, чоботом, чоботом... тай роздавив... А не їдж, кажу Неплюя, нехай лучше він тебе з'їсть...

Всі. (Регочуть ся).

Неплюй. Та се її кінець?... Та ви не знаєте, що з Опарою трапилось у ту-ж таки ніч?

Всі. А ну, ну... хто кого перебреше?...
Неплюй. Знаєте, братця, іду я попід ліс аж дивлю ся: що за біс... Нашого Опару тащить величезний вовчиско... Я вже була ж хотів бігчи та ратувати християнську душу, коли вовк лиш роздзявив хавку та проликув сараку разом з чобітьми, ручницею і списом... Мені тільки сльози прокотили ся з очей... Але наш Опара не з таких... сейчас собі порадив. Туди, тим місцем, звідки у вовка виростають задні ноги, він з початку виставив лиш голову, розглянув ся по світі, а далі гоп, тай опинив ся на земли, та давай ногам знати... Але і вовк також не попустив. Підбіг, вхопив його та вдруге проликнув... Побачим, чия візьме, подумав вовк, та навздогін... Дігнав, вхопив у пащеку, що сарака Опара лиш задзвонив ногами у воздусі, та мерщій з ним під дуба... Прилетів до дуба, обернув ся до нього хвостом та з цілої сили запер ся задом до дуба... Мені аж піт покотив ся, бо бачите, братця, тепер прийшло ся Опарі марно загибати... Бо куди ж йому тепер утікати?... Я так зі страху і закричав... І се вратувало сараку, бо вовк від несподіваного крику напудив ся так, що зі страху так і ляпнув Опарою на землю...
Голощук. А ну годі вам брехати... Гляньте лиш якого підсвинка сюди женуть...

ЯВА II.

(Два запорожці вточують барилку з горівкою).

Породожний і Зачепа. (Входять).
Подорожний. Курінний прислав вам барилце чемерички, щоб почхались після татарської табаки...
Опара. Чи справді?... От так молодець, зна гоїти запорожські рани... (Бере барилце і п’є).
Всі. Та ти так і без коряка дудлиш...
Опара. Душа міру знає...
Неплюй. Та годі тобі смоктати... Бач, допав ся, неначе віл до браги... Ще луснеш, к бісовому батькови...
Опара. Однаково помирать...

Неплюй. От чортова п’явка...
Опара. От тепер як раз у щерть, тільки треба розперезати ся... Братя, а подай но хто затички... А щоб ви зазулі не чули... (Дістає хліб і сало). Оттак її заткнемо, щоби не розхлюпала ся...
Всі. (П’ють).

ЯВА III.

Недобитий. (Входить).
Всі. От як раз нагодив ся... Тебе тільки і бракує...
Недобитий. Я знав, що тут є порожне місце і для мене.
Опара. А звідкіля Бог несе?
Недобитий. З землі.
Опара. Та знаємо, що не з неба... А деж ти був?
Недобитий. Проти неба на землі... Гай, гай, п’єте горівку, а діда і не почастуєте...
Опара. Хиба не знаєш звичаю?... Бери коряк та і пий скілько влізе... Та де се ти таку бороду донняв?
Недобитий. У цапа пожичив.
Неплюй. (Регоче ся). Мабуть правду кажеш коли не брешеш...
Недобитий. Шкода брате у мене правди шукати. Я з нею тоді ще попрощав ся як з Неплюєм спізнав ся...
Неплюй. Ого приліпив... люблю за обичай... Тепер от і подлубай в голові, щоб до ладу відповісти.
Недобитий. Порожно у тебе в голові... Скільки і не длубай, а опріч вітру нічого не знайдеш...
Всі. (Регочуть ся). От, бандурист... Загнав Неплюя на слизьке...
Неплюй. (Регоче ся). Їй Богу молодець...
Опара. А ну діду з цапиною бородою, ушквар нам якої...
Недобитий. Ушкварив би та струни позасихали.
Опара. Від чогож то?...
Недобитий. Та від того, від чого твої порозкисали...
Опара. (Регочучись). Чи не бісова пара...
Голощук. (Підносить коряк). На дідусю... Промочи голосники...
Недобитий. О, сей то догадливий. Мабуть у твого батька не дурний був

син...
Голощук. Чи не той, що Гарасимом звали?
Недобитий. Як що ти Гарасим, то той самий.
Голощук. Я він і є.
Опара. А нуж бо ушквар, бо мене вже так і кортить до танців.
Недобитий. А дуже кортить? Глядиж, щоб не погубив підошви...
Опара. Нічо... Я язиком полатаю...
Недобитий. (Грає і приспівує).
Опара. (Танцює).
Недобитий:

Ой так чини, як я чиню
люби жінку аби чию,
хоч попову, хоч дякову,
хоч хорошу мужикову…

Ой до мене сита, сита
ой до мене решета,
ой до мене запорожці,
бо я бідна сирота…

Розступіте ся міряни
нехай гиря погуляє,
щоб зазнали всі міряни,
як гуляють голоштани…

Опара. (Танцюючи): А ну піддай хто охоти... а то вже ноги ледво човгають ся...
Недобитий. З такими танцями лучше тиб і не рішав ся... Ти мабуть тільки язиком вмієш тропака вибивати...
Опара. Не сердь мене, бо як розсерджусь, то буду танцювати до самого світа...
Недобитий. У тебе і так вже либонь свитає в голові і в очах...
Опара. (Скидає жупан): Так ось-же тобі... (Танцює мов несамовитий)... Грай, коли граєш, побачиш чия візьме!...

Недобитий. Та хоч одпочинь, ладачо...
Опара. Піди геть... Не рушай... От так наші: і сюди і туди...
Навприсядки... Підспівуй, піддавай хто охоти...
Недобитий. (Співає):

Ой ти старий, я молода,
та між нами незлагода...
Ой ти старий кахи-кахи...
Я молода хи-хи-хи-хи.

(Говорить): Та скинь бо, вражий чоловіче, і сорочку, щоб і та не заваджала.
Опара. (Паде па земно). Стрівай... Я одпочину, тай знов, а ти тимчасом заспівай якої жалібної... (Виймає з кишені гроші). На тобі тимчасом таляра, а потім заграєш мені ще аж за два.
Недобитий. (Співає):

Замовкли бандури, оглухли мабуть
Ні співу ні думи в хуторах не чуть
Лише по могилах голосить ворон
Козацької слави старої гомон.

О руская земле, о рідна моя,
Чи прийдем ще раз ми коли до коша.

Де ділись, заділись ті давні часи
Славетні гетьманські, де ділись вони
Бувало атаман як кликне на бій
чубаті як хмари злітались як стій.

О руская земле, о рідна моя,
чи верне — поверне ще слава твоя...

В кайданах в пневолі козача сім’я,
по дворах шляхетських у наймах сестра
і сін на послуги пішов Москалям,
на глум і на посьміх самим ворогам.

О руская земле, о рідна моя,
коли вже скінчить ся неволя твоя.

Прокиньте ся діти, наспів вже той час —
"Заплакана Мати" вже кличе на вас,
щоб стать односердно за діло святе,
а слава та давня ще нам зацвите.

О руская земле, о рідна моя,
та чей ми прийдемо ще раз до коша…

(По співі): А тепер пращайте, мої любі… Я піду по наметах, огляну всіх, може хто занедужав… Треба порадити… Пращавайте… (Пішов).
Голощун. А диви, гей, Прохоре, що то за могилою наче курява підняла ся…
Неплюй. Хмара встає. Певно на дощ. (Прилягає вухом до землі). Ні, не чути, щоби тупотіло… Ну, що, пора і спочивать. Наказ був рано рушати, щоб у вечорі у моря стать… Назустріч повинні підійти байдаки… Пора вже і Туреччину провідать. Пора полататись, бо мені вже шинкар на бірг не вірить.
Голощук. Так намочить його, псявіру, у річці, щоб набрав віри.
Неплюй. Мочив… Не йме віри… Ну, та вже чорта лисого з'їсть, щоб він завтра не дав мені похмелитись. Задушу анахтемську віру…
Голощук. А опісля сам будеш шинкарювати, чи як?…
Неплюй. І то правда… Ну нехай ще поживе на світі… (Кладе ся спати).

ЯВА IV.

Стефан. (Входить. Сів на камени і задумав ся). Ось вже рік минає як розлучив ся я з вірною дружиною і покинув рідну оселю, а серце з кождим днем все гірше болить і нічим його не заспокоїш... О колиб я мав крилечка, щоб полетіли хоч на хвилинку у рідний край і глянути хоч би з далека на той садочок вишневий, де з милою з голубочкою воркував і цілував її карі очи та чорні брови... Один би тільки разочок глянути в очи милій, почути із уст її одно щире слово і те слово додасть мені сили та відваги... Тепер я у славі та повазі... Та що з того? Нащо слава, коли серцеви нема супокою?...

ЯВА V.

Недобитий. (Входить. — Підійшов крадьком до Стефана). Здоров Стефане...
Стефан. Хто ти за чоловік? (Придивляє ся). Стрівай... Я тебе десь бачив...
Недобитий. Може і по знаку... Придивись гарненько...
Стефан. (Схопившись за голову): Я бачив тебе... ні... не памятаю...
Недобитий. Торік... на Зелених святах...
Стефан. Ти співав думу про Наливайка?
Недобитий. Може і я... (Здіймає бороду): Пізнаєш?
Стефан. (З криком): Той самий...
Недобитий. Та цить... Не гомони... Почують...
Стефан. Ти був там... у батька? Скажи ж мені, що сталось? Кажи ж, ти знаєш про кого я думаю...
Недобитий. Не годить ся козакови, та ще й того атаманови на війні няньчити ся з серцем... О, глянь навкруг себе: кождий з отсих бідолах кого-небудь покинув дома. Инший батька, матір, инший чорнобриву дівчнну, як от і ти. І усі вони ховають ся від людий з тією болячкою...
Стефан. Ти мене мучиш... Ніби щось страшного хочеш сказати.
Недобитий. Дитина ти, та ще й атаман...
Стефан. Одно слово тільки скажи, а я знов буду козаком, знов полечу на ворога як на весіля...
Недобитий. Ох, літа, літа молоді... (Сміє ся). На ж осьдечки тобі цидулочку від твоєї дружини... (Дає лист).
Стефан. (Цілує папір): Від неї... від моєї милої...

Недобитий. Придивись, що там написано.
Стефан. (Читає): "Сизокрилий голубоньку, любий мій Стефане. Де ти, друже, пробуваєш, де ти орлику літаєш? Я оченьки виплакала, виглядаючи тебе. Полиняли чорні брови, личенько змарніло..."

ЯВА VI.

Джура. (Вбігає): Пане атамане...
Стефан. Що скажеш?
Джура. Орда на нас наступає двома крилами: від моря і від шляхеччини...
Стефан. (Грізно): До збруї... Панове молодці за мною!...
Всі. (Схоиляють ся).
Стефан. Шаблі на голо... Пісні... Пісні, щоб земля застогнала і заревла...
Хор:

Гей нужмо братця до збруї.
На герц погуляти,
слави залучати.
А чи пан, чи пропав —
вдруге, не вмирати,
гей нужмо до збруї!...

Нам поможе святий Юрий
Козакам на славу
Турка звоювати...
Гукнемо з гаківниць,
додамо з гарматів,
щоб не повставали...

(По хорі вибігають усі. Чути стріли битви).
Неплюй. (Вбігає — до Опари): А про сего забули... Вставай, бісів пузір... Бісурмен іде.
Опара. (Крізь сон): Грай на всі...

Неплюй. А щоб тебе ледачо узяло... Ач, йому танці на умі... Вставай бо, діяволе... Ну, що тут робиш? Треба укинути у який небудь віз... Стрівай сатано... Завдадуть тобі завтра пам’ятного... Скоштуєш київ аж задуднить... Бач, як насмоктав ся... (Витягає).
Опара. Не руш, кажу тобі: не руш!.. А ще за то пику розіб’ю... Ну, що за діявольський народ... Геть Іроди... Геть, кажу...

БИТВА.

(Живий образ. Козаки і Турки, посеред Стефан па трупі турецького баші).

Занавіс.
ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

ЯВА І.

(Турецька в’язниця).

Стефан. Так гляди ж, як тільки поженуть нас завтра на роботу, то ти будь при мені і нікуди не відходи... Будемо уважати на таку хвилю, коли при нас зістане ся один вартовий. Я прожогом кину ся до сього і відразу пішлю його до всіх чортів, а ти мерщій здіймай з нього одежу, переодягнись і втікай як змога...
Покришка. А ти щоб зістав ся у неволи?... Ні, сего ніколи не буде... Тікай ти... Твоя сила і завзятість ще здадуть ся на Запорожу, а я однаково звів ся на нінащо... Такий вже став знемощілий, що мене і курка задзюбає... Так мені однаково здихати...
Стефан. Не в такі кайдани мене закуто, щоб можна було їх розбити. Твоїж я відразу розібю...
Покришка. За що ж, пане атамане, ти мусиш погибати?... Ні, я хочу померти разом з тобою... У сім пеклі я тебе не покину.
Стефан. Вір, як що я єще потрібний на Україні, то товариство не забарить ся прийти по мене... А коли за мене призабуто, от може ти їм

нагадаєш. У тебе є і батько і мати, вони тужать за тобою, побивають ся... а я... Ти звеличав мене атаманом, і я тобі як атаман велю і приказую... Слухай дальше... Як що Господь допоможе тобі добрати ся до рідного краю, допитай ся до хутора Ковалівки над Дніпром, понизше Городища... Спитаєш там про господу старого Коваля, тобі мала дитина покаже... У ній живе мій нерідний батько. Скажи йому, що його годованець, Стефан, вже два роки гризе бісурменські кайдани... А як побачиш дочку його... то скажеш їй... Ох, брате, тож то моя суджена дружинонька... тож скажи... Коли ти любив кого на світі, то серце само тебе научить, що їй сказати... Розкажи їм, як нас хвилею прибито до Синопа і як нас у полон забрано... Що боронили ся ми неначе звірі, що із сотні зостало ся нас тільки дев’ятеро...

Покришка. Нехай буде по твоєму. Благослови ж батьку атамане в далеку дорогу.

Стефан. Бог тобі на номіч. Пращай, може на віки... Бог зна де доведеть ся нам побачити, чи на тамтім світі, чи на Україні...

Голощук. А як мені, то і нікому поклона передати... Не знаю, чи і був у мене хоч який батько... де родив ся, де хрестив ся... не пам’ятаю... поклонись, брате, рідній землици та церковцям божим.

Кукса. І я такийже безрідний... Спасибіг ворогам, батька спалили а матір у Дніпрі утопили.

Неплюй. А мій батько таки своєю смертию помер: два дні вороги з него здирали шкіру, а третого дня хотіли з живого вийняти серце... Та чортового батька поживились... Прийшли до нього а він вже і захолонув...

Опара. Тобі і тут до жартів... Мабуть як і на шибеницю поведуть, то сміятимешся...

Неплюй. А щож?... Може плакати? Все одно... Не помилують. Та і ти підібрав би слини, як би тобі піднесли чарку одну-другу Адамових слізок... Учистив би такого гопака, що аж земля задріжалаб...

Опара. Так тож не своїм розумом... Минули ся всі танці...

Неплюй. Доперва ще тільки починають ся... Стрівай... Як підіймуть тебе на шибеницю, то так затанцюєш, що аж язика висолопиш...

Опара. Піди геть з твоїми жартами...

Неплюй. Що?... Страшно?... А правда, що здаєть ся неначе вже у тебе

мотузок на шиї і чуєш як воно ласкоче... Не знаю як вам, братця, а мені їй Богу лекше булоби, колиб швидше повісили... І допікаю я тим проклятим Туркам... Позавчора, як ламали камінь приходить до мене якийсь старший... Я почав його перекривляти: то язика йому покажу, то дулю... Думаю: от от повісять... Аж ні... Вартовий дав мені щось тричі по шиї ручницею, та й тільки... Я йому дулі тичу, а він мене топить по потилици... Але я його таки переспорив і я виграв, бо я йому у останнє дулю даю, а він плюнув тай відвернув ся... Перше я молив ся, щиро молив ся Господеви, щоб вивів нас з сего клятого льоху. А тепер пройшов рік, пройшов другий а я і думаю: чи вжеж і Богови тільки діла, щоб визволяти наші голови з турецької неволї...
Всі. От, вже розпатякав ся, розпустив язика... Бодай тобі його скорчило...
Неплюй. Лайте, бийте... А я кажу не вірю... Ну і чого понадувались неначе сичі?.. І ви козаки?... Раз мати родила і не двічи умирати... Всі ви легкодухи, боїтесь глянути у вічи смерти, через то вона вам і страшна: а мені то хочби і зараз на шибеницю... Далебіг не здрігнусь... Та також так по правді сказати мене вже давно кортить на тайтой світ. Цікаво мені дуже хоч одним оком глянути чи справді там так як дяки співають: "ідіже ніет ні печали, ні воздиханія, но жизнь безконечная..." І я думаю також, що там мусить ся гарно жити, бо скільки то людий повмирало, а ані один від того часу не втік ще з тамтого світа.
Всі. Чи тобі заціпить, Іроде...
Неплюй. Мовчу, мовчу... А через хвилину усі загомоните: чого мовчиш, чому що небудь не збрешеш? Чорт вас зна як вам і догодити... Так не буду мовчати, а співати буду...
Хор:

Ревуть стогнуть хвилї-гори
на синенькім мори.
Плачуть тужать козаченьки
в турецькій неволи.

Вже два роки у кайданах,
терплять тяжкі муки,

защож Боже милосерний
нам післав сі муки?...

Деж ви славні Запорожці,
сини вольной волі?
Чом не йдете визволяти
нас з тяжкой неволі?...

ЯВА II.

Недобитий. (Входить перебраний за Турка з бородою. За ним 2 Турки. Він їм дає знак і вони відходять).
Недобитий. Чого розкричались нечестиві?... Молітесь Богови, сьогодня ваш послідній день. Я чув усе... Чув, як ви тут змовляли ся... Завтра ваші голови будуть четвертовати...
Стефан. Так іди швидше до свого султана, може вицаганиш хоч по таляру за голову, а за 9 талярів купи собі доброго мотузка тай повісь ся... Ти чув як ми змовляли ся? А скажи ти, коли ти чоловік, кому воля не мила?... Таж пташка маленька, та і та рве ся па волю, а ми ж люди... Та і з ким я балакаю?... Хиба є в тебе душа?... А хоч і є то не дорозша вона тобі за таляра... Чи тямиш ти, що то таке воля?... Вона дорозша золота, каміня самоцьвітного, дорозша віку... Так ідиж недолюдку від нас, остри швидше сокири на наші голови, або готуй мотузки... Не вже ти думаєш, що ми станемо благати тебе, щоби помилував?
Недобитий. Побачимо, що ти завтра скажеш?...
Неплюй. Снасибіг тобі голомазий чорте за звісточку... У мене з радости аж піт покотив ся... Що, братця, не кажи, а то все якось чудно. Мабуть через те, що се перший раз... що дивись: сьогодня голова у тебе на плечах, а завтра — тиць, тай на палі... А скажи, будь ласка, вельможний свинарю султанський, як мене на паль застормлять, чи потилицею до вас, чи очима?...
Недобитий. А тобі хиба не однаково?
Неплюй. А мабуть, що не однаково, коли питаю... Я-б хотів до вас потилицею, бо одно, що не хочу і після смерти дивитись на вас... тьфу... таких паскудних, а друге, то і вам також буде вигіднійше нас десь

цілувати...
Недобитий. (Дивлячи ся на Стефана): Хоть і в шматках сорочка, та гарно вигафтована. Мабуть від дівчини подарунок...
Стефан. Одійди бузувіре від мене...
Недобитий. Не одну нічку виплакала Ярина над нею, доки дошила.
Стефан. Ти... ти диявол а не чоловік...
Недобитий. Адже твою дівчину Яриною звуть?...
Стефан. Одійди сатано...
Недобитий. Стефане... Стефане... не вже ти і доси не пізнаєш мене?...
Стефан. Та хтож ти?...
Недобитий. (Здіймає бороду). Та і досі той самий, що співав думу про Наливайка.
Неплюй. Дивись... Недобитий... От чубатий біс...
Всі. Чи не старе шкандибало... Де ти узяв ся?...
Стефан. Кажи... Кажи нам швидше, як ти тут опинив ся?...
Недобитий. Довго буде усе розказувати. З того часу, як захопили вас у неволю, я також причвалав у Туреччину і на турецькому байдаку два роки блукав, прокидаючись то калікою то німим, доки не научив ся по їхньому балакати. Тепер, дірвавши отсю одежу дібрав ся я до вас... Ти, Стефане, мені сказав, що 9 талярів мені дорозше за 9 голов, а я скажу, що 9 ваших голов дорозше моєї одної голови... Я прийшов вас визволити... Втікайте на Україну, а як через пів року я не вернусь за вами, то відправте за мене панахиду. Ось вам помагачі... (Роздає пильники і молотки). Та приймайтесь мерщі за роботу, а я піду та роздобуду вам харчів на дорогу...
Неплюй. З доброго желіза зроблені... Аж пильник свистить...
Недобитий. Ага... І тобі закортіло на волю?...
Неплюй. Ей, брате... Усеж таки голова дорозша від гарбуза. За таляра її не купиш...
Недобитий. Порайте ся по молодецьки а я піду на роздобутки, а як спущу на долину шнура, то тогді по одному вилазьте. (Відходить).

ЯВА III.

Стефан. (Випустив пильник з рук). Руки мліють, а єще і половіни не надпиляв... Де-ж моя сила? Куди-ж вона поділась?... Заїли бісурмени, заїли, хоч зубами гризи... (Гризе кайдани).
Неплюй. Стрівай... Не занапасти зубів... З своїми я вже справив ся то і тобі допоможу... (Пилує йому кайдани). Міцне желізо... (Зверху спускає ся шнур). Еге... Вже Недобитий справив і драбинку з пекла до раю... Ну... Зовсім...

ЯВА IV.

Недобитий. (Роздає пістолі, ятаґани). Ну, в дорогу братця... Натеж вам харчі, поділіть ся... А се вам моя порада: у день не йдіть а краще перележте... Ніч, то козацька ненька і освіжить і виховає... (Цілує козаків). Пращайте... Поклоніть ся від мене рідній Україні... Найже вам Господь милосерний допоможе... (Відходить).
Неплюй. Ану, хто святійший, той починай лізти на небо...

(Запорожці лізуть по шнурі).

Неплюй. Щоб тут на останку таке зробити, щоб бісурмени зуби з досади поломили... Коби шматок вугля, або крейди вилаяв би добре, а вкінци намалював би дулю... Нема... Шкода... Ну, нехай на сей раз буде єще так... Пращайте голомазі... Ану, свята Опаро, підсади мене... (Бере за шнур).

Занавіс.
ДІЯ П’ЯТА.

ЯВА I.

(Та сама обставина, що в дії 1-ій).

Ярина. (Виходить з хати і співає):

Чом не гудуть буйні вітри,
Не ломають вітий,
Чом не несуть на крилечках
Від милого вістий.

Сохну, вяну в самотині,
Вже й сльози не льлють ся,
А над моїм тяжким горем
Вороги сміють ся.

І сміють ся і радіють
Я-ж Бога благаю.
Щоб вернув ся мій миленький
З далекого краю.

ЯВА II.

Оксана. (Входить). Здраствуй, сестричко… (Цілує її) Господи… Усе тужить та побиває ся.
Ярина. Такий вже мабуть мій талан.
Оксана. Я се нарочно забігла за тобою. Там дівчата зібрали ся на шпилечку: співають. Ходім, сестричко, та хоч трохи розвеселиш себе.
Ярина. Не таке моє горе, щоб розважити його співами або гульнею. Я своїм смутком тільки вам заваджу.
Оксана. Колиб ти знала як мені тебе жаль, що і Господи.
Ярина. (Обіймає її). Тиж моя одинока жалібниця і порадниця.
Оксана. Ходім-же, ходім… Будемо грати ся у короля. Ти будеш королівною а я королем. Я хочу тебе сьогодня зацілувати. (Цілує її).
Ярина. Роби зі мною як знаєш.
Оксана. (Обняла її). Ох, яка я рада… Голубонько моя сизокрила. Ходім… (Відходять).

ЯВА III.

Коваль. (Дивить ся у слід). Пішла. Нехай іде. Може хоч трохи заспокоїть ся. (Сідає). Ох, горе, горе... Що ти зо мною зробило, на що ти мене звело... Нема мого Стефаночка... От вже і третій рік минув, як вирядив я його на Запороже... Чи його вбито чи в полон забрано?... А може побратав ся з бісурменом?... Проміняв віру, Україну і присягу? Тоді, земле сира, не допусти моїм кісткам лягти у тебе, викинь їх і розкидай по полю за те, що вигодував такого Ірода... О, ні... Не такий мій Стефан... Ні... Він козацького роду... Які нечестиві думки лізуть мені в голову... А може він нудить у неволи, гниє у кайданах... О, Боже милосерний...

ЯВА IV.

Ярина. (Входить). Не можу я слухати веселих пісень, безжурного щебетання... Не можу... Не можу...
Коваль. Ти знов плачеш, моя дитино?...
Ярина. Тяжко тату жити у розлуці з милим. Чує моє серце, що вже його очи козацькі виклювали орли побратими, що його тіло розірвали вовки-сіроманці.
Коваль. Не побивай ся донечко... Всі ми у божій воли. Ти мене своїми смутками женеш у домовину.
Ярина. (Дивить ся йому в очи). І ви плачете тату... якже мені не плакати?... Ви на своїм віку зазнали вже щастя, а моє проминуло перед моїми очими.
Коваль. (Витирає очи). Де ти там побачила сльози?... Хиба одна сльозинка, та і та дурна... Бачиш?... Я вже смію ся...
Ярина. Смієтесь, а сльози тремтять у очах. Нащо ви таточку мене обманюєте?... Хиба я не бачу, як ви що дня тужите, як цілісеньку ніч тяжко зітхаєте та тихо молитесь?...
Коваль. То не від горя, а через те, що пора вже в далеку дорогу, в домовину... То і молюсь, щоб Бог простив мені тяжкі мої гріхи... Ось піди лишень, та принеси мені бандурку, то і побачиш якого я устрою гопака.
Ярина. Чи не думаєте ви розважити мене... (Задумала ся). Таточку любий... Відпустіть мене у монастир... Піду у черниці та й буду молитись за душу свого милого... (Плаче).

Коваль. Господь з тобою, моя дитино... На кого-ж ти мене покинеш старого, похилого, одинокого?... Хто-ж догляне мою старість, хто-ж закриє мені очи?...
Ярина. Тяжко мені тут жити... Серце з туги кров'ю обливаєть ся як спогляну на житє других. Весь мир хрещений веселить ся і радіє, а я неначе яка велика грішниця все б сиділа між німими стінами, по заулках темних... А там, у чернечій одежи я не буду чути веселих співів і лекше мені буде на душі.
Коваль. Ти своїми словами мов списами мене колеш. А до кого-ж я прихилю свою сиву голову, з ким поговорю, з ким посумую?... Іди, іди, дитино моя... не зупиняю тебе, бо не маю сили зупинити. Сам знаю, яка то мука щире коханє.
Ярина. Ох, таточку, таточку... що-ж мені робити?... (Ридаючи паде йому на грудь). Ні... я не покину вас ніколи, ніколи не покину. До сего часу ви таїлись від мене зі своїм горем а мені здавало ся, що до мого горя нема у вас жалю. Я думала, що я одна, тільки мучусь... Тепер я буду весела, буду сміятись, танцювати.
Коваль. (Плаче).
Ярина. Годі-ж таточку плакати, ходім у хату, спочиньте. Тепер мені так весело на серці так світло на душі. Я чую, як мої сили ростуть і кріпнуть... Продовж же, Милосерний, ті щасливі часи... (Відводить Коваля у хату).

ЯВА V.

Селяни і дівчата. (Входять).
1-ший селянин. Дивіть ся, дивіть ся, ондечки іде кобзар.
2-гий селянин. Ще й молодий який.
1-ший селянин. Зупинимо його та попросимо, щоби заспівав яку думку.
Дівчина. Ні, нехай заграє якої до танцю, а потім заспіває.
1-ший селянин. Ще мало танцювали онтам на вигоні?...

ЯВА VI.

Стефан. (Входить сліпий з хлопцем-поводарем).
Селяни. Здраству, чоловіче Божий.
Стефан. Здраствуйте і ви чесні миряни... щастя вам Боже на усе добре. Поздоровляю вас зі святим празником.
1-ший селянин. Спасибіг... А куди Бог несе?
Степан. Куди ноги втраплять, бо очима не бачу... Там моє пристановище, де спочиваю...
1-ший селянин. Лихо тяжке... Відкіля-ж ти родом?
Стефан. З просторої України... там мій отець, ненька, де застане ніч темненька... Там моя хатина, де добра людина.
2-гий селянин. (Бере його за руку і підводить до каменя). Сідай оттутечки, на камень, спочинь, та розкажи нам, страднику Божий що небудь про Січ та про Запороже.
Стефан. (Сідає). Сісти... сядемо, а спочивати будемо тоді як ляжемо в сиру землю...
1-ший селянин. Якже се ти, змалку такий, чи може у бісурменських руках побував?
Стефан. Бодай не розказувати... Тільки один рік минув як одняли від мене те, що найдорозше чоловікови — світ сонця.
Всі. Розкажи, що з тобою стало ся?...
Стефан. Слухайте люди добрі, та научайте дітий ваших, щоб вони вчились та дітям своїм розказували, як ту славу здобувають і як за віру та за рідний край голови складають.
1-ший селянин. Горенько тяжке... Як що ласка твоя, то розкажи нам дещо, чоловіче божий...
Стефан. Розказувати, щоб сльози проливати, аби було кому слухати та навчати...

У неділю в ранці-рано
Синє море грало.
Товариство кошового
на раді прохало:
Благослови атаманпе
байдаки спускати
та за Тендер погуляти,

Турка пошукати...
Чайки-байдаки спускали,
арматами лаштували,
з Дніпрового гирла широкого випливали
серед ночи темной
на морі синьому
за островом Тендером потапали, пропадали,
атамана курінного
сироту Стефана молодого
синє море не втопило,
а в турецьку землю Агарянську
без керми прибило...
Тоді сироту Стефана,
атамана молодого
Турки-яничари ловили,
в кайдани кували...
Ой Спасе наш Межигорський,
чудотворний Спасе!
не допусти мені впасти
в тяжкую неволю...
Там кайдани по три пуди
атаманам по чотири...
І світа божого не бачать не знають
без споведи умирають,
як собаки здихають...
І згадав сирота Стефан в неволи
свою далеку Україну,
нерідного батька старого
і не рідну сестру Ярину...
Плаче, ридає,
До Бога руки здіймає,
кайдани ламає —
і утікає на вольную волю...
Турки яничари його дігнали,

до стовпа вязали
очи виймали…

ЯВА VII.

Ярина. (Вийшла при кінци думи). Стефаночку… Стефаночку… Стефаночку… Моє серце… Деж се ти забарив ся… (Побачила, що він сліпий). Тату… Тату… Ідіть сюди… Тату… Подивіть ся…

ЯВА VIII.

Коваль. Чого ти доню голосиш? (Довго дивить ся на Стефана). Сину мій… Сину ти мій безталанний… Моя ти дитино… Чи тебе се я бачу, сину мій єдиний?…
Стефан. Тату… Ярино… Я не бачу вас… я тільки чую вашу любу розмову… Я чую серцем, що я вам рідний. Ви привитаєте мене каліку… сліпого?…
Ярина. Ти мій суджений… Ти вернув ся до мене і світ мій прояснив ся.
Стефан. Бог з тобою, Ярино… Тепер я не до пари тобі.
Ярина. Візьми милий остру шаблю, зрубай голову твоїй любій, виріж з грудий серце… Коли не буду твоєю, то лучше смерть мені заподій…
Стефан. Ярино… Ярино… Прости мені… Серце моє давно у тебе, візьми і душу мою…
Коваль. Діти мої… Квіти мої…
Стефан. (Паде навколішки). Боже милосерний… Ти сам довів мене до рідної хати, до вірної дружини… Благаю Тебе, милосерний, вижени із думки, вивій із серця тяжкеє лихо і всели у мою замучену душу тихий та привітний рай… (Ридаючи припадає лицем до землі, люди клякають, здіймаючи шапки).
Хор:

Боже великий єдиний,
Русь-Україну храни.
Волі і світла промінням

Ти її осіни.
Світлом науки і знаня
Нас, дітий просвіти!
В чистій любови до краю,
Ти нас, Боже, зрости.
Молимось Боже єдиний
Русь-Україну храни,
Всі свої ласки, щедроти,
Ти на люд наш зверни!
Дай йому волю,
Дай йому долю,
Дай доброго світа
Дай Боже народу
І многая, многая літа!